

Metodolojik Bir Yaklaşım Olarak Kur'an'da تخلية (Taḥliye) ve تحلية (Taḥliye)

Hasan Bulut | [0009-0001-4293-1562](https://orcid.org/0009-0001-4293-1562) | hasanbulut1244@gmail.com

Dr. Öğretim Üyesi | Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi | İslami İlimler Fakültesi |

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı | Gaziantep | Türkiye

<https://ror.org/04nvpy675>

Atıf: Bulut, Hasan. "Metodolojik Bir Yaklaşım Olarak Kur'an'da تخلية (Taḥliye) ve تحلية (Taḥliye)", *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 432-451. <https://10.34247/artukluakademi.1519690>

Öz: Kur'an tüm insanlığa hitap eden belîğ bir kitaptır. O, herhangi bir iddianın ispatında insan aklının anlayamayacağı ifadeleri, metotları kullanmaz. Âyetleri üzerinde düşünen birisi, Kur'an'ın muhataplarına çeşitli metotlarla yaklaştığını görür. Bu bağlamda Kur'an; bazen muhataplarını korkutur, bazen verdiği cevaplarla münkirleri susturur, bazen de istifham cümleleri ile onları çaresiz bırakır. Kimi zaman yumuşak, kimi zaman sert, kimi zaman tehdit içerikli olsa da Kur'an, insanları hidayete kavuşturma amacı güder ve akılları harekete geçirerek muhataplarını ikna etmeye çalışır. Her bilim dalının kendine özgü konuları olduğu gibi sıkça kullandığı bazı araştırma metotları da vardır. Kur'an, akıl yürütme biçimlerinden olan bazı diyalektik metotlar kullanır. Bunlardan biri de taḥliye'den önce taḥliye metodudur. Bu metot, herhangi bir varlığın her türlü kusurdan arındırılması, ardından güzel meziyetlerle donatılması esasına dayanır. Bu çalışmada taḥliye, yasaklardan sakınarak her türlü terk etme eylemi; taḥliye ise emredilen fiilleri yaparak gerçekleşen iyilikler biçiminde ele alınacak, başta âyet ve hadisler olmak üzere klasik dönemde ve günümüzde yapılan çalışmalardan da yararlanarak Kur'an mesajının anlaşılmasındaki rolü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Metodoloji, Belâgat, Taḥliye, Taḥliye.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	20.07.2024
Kabul Tarihi	05.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

تخليية (Taḥliya) And تحليية (Taḥliya) in the Qur'an through a Methodological Approach

Hasan Bulut | [0009-0001-4293-1562](https://orcid.org/0009-0001-4293-1562) | hasanbulut1244@gmail.com

Asst. Prof. Dr. | Gaziantep Islamic Science and Technology University | Faculty of Islamic Science

Department of Qur'an Reading and Qur'an Science | Gaziantep | Türkiye

<https://ror.org/04nvpv675>

Citation: Bulut, Hasan. "تخليية (Taḥliya) And تحليية (Taḥliya) in the Qur'an through a Methodological Approach", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 432-451. <https://10.34247/artukluakademi.1519690>

Abstract: The Qur'an is an eloquent book that appeals to all humanity. It does not apply to expressions or methods that the human mind cannot understand in proving any pertinent claim. Anyone who ponders on its verses will see that the Qur'an approaches its addressees with various methods. In this context, the Qur'an occasionally scares his interlocutors, while silencing the unbelievers with its answers, and sometimes it leaves them helpless with words of reproach. Even though its discourse is sometimes soft, or harsh, and sometimes threatening, the Qur'an aims to guide people and tries to persuade its addressee by activating rational abilities. Each branch of science has its own specific topics, as well as some frequently used research methods. The Qur'an uses some dialectical method, which is among forms of reasoning. One of these is the method of evacuation before purification. This method is based on the principle of purifying any being from all kinds of flaws and then equipping it with good virtues. In this study, taḥliya means any act of abandonment by avoiding prohibitions, taḥliye will be discussed as the good deeds realized by doing the commanded actions, and its role in understanding the message of the Qur'an will be evaluated through revisiting the scholarly literature of classical and modern times, with special focus on the verses and hadith texts.

Keywords: Tafsîr, Quran, Methodology, Eloquence, Taḥliye, Taḥliye.

Article Information

Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	20.07.2024
Date of Acceptance	05.10.2024
Date of Publication	31.12.2024
Ethical Statement	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, kendine has bir üslupla Allah (cc) tarafından Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Nazmı, kelimeler arasındaki uyumu, i'caz vecihleri, fesahat ve belâgatıyla eşsiz bir kelimedir. Kur'ân'da bu özellikleri haiz pek çok i'caz ve belâgat örnekleri vardır. Bunlardan biri de taḥliye'den önce taḥliye metodudur. Kur'ân'ın ilk muhatap kitlesine en uygun üslup ile yaklaşması bu kabildendir. Kur'ân'dan aldığı emirle çoğu zaman bu metodu uygulayan Hz. Peygamber, muhatap olduğu toplumun inancını kökten değiştirmeyi başarmıştır. Öneme binaen diğer pek çok peygamber de bunu irşad ve tebliğde etkili bir araç olarak kullanmıştır. Bu metoda sıklıkla başvuran peygamberlerin başında kuşkusuz Hz. İbrâhîm gelmektedir.¹ O (as), davet esnasında uyguladığı bu metotla müşriklerin tapmakta oldukları putların batıl olduklarını ispatlamış, ardından da tapılmaya ve kulluk edilmeye layık yegâne varlığın Yüce Allah olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

İnsanın iman ve küfür gibi iki zıt kutbu bünyesinde barındırması yaratılışına aykırıdır. Hem mümin hem münkir olduğunu söyleyen bir insan, kendisiyle çelişir, bu durum onu tedirginliğe ve endişeye sevk eder. Çünkü aynı anda hem imanın hem de küfrün gereğini yapmak ve ikisine de sadık kalmak imkânsızdır. Bu sebeple mümin olduğunu ikrar eden bir kimsenin öncelikle küfrün her türlü emaresini kalbinden söküp atması gerekir ki ardından o kalbe iman yerleşebilsin. Aksi takdirde iman kalpte kendisi için uygun bir yer bulamadığı için tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi sönük kalır. Örneğin, bir bardaktaki su ya temiz olur ya da pis olur. Aynı anda hem temiz hem de pis olamaz, hatta temiz suyla doldurabilmek için ilk iş olarak o kabı pis sudan temizlemek gerekir, İşte تَحْلِيَة (taḥliye)'den önce تَخْلِيَة (taḥliye) ilkesi ile kast edilen tam da bu işlemdir.

Taḥliye'den önce taḥliye metodu, inanç boyutunda kullanıldığı gibi amelî ve ahlakî alanlarda da çokça kullanılmış olup Kur'ân'da bunun örneklerine ziyadesiyle yer verilmiştir. Lokmân sûresinde şirkten uzak durulması emredildikten sonra ahlakî boyutuyla anne babaya iyi davranılmasının emredilmesi bu duruma örnek gösterilebilir.² Bu metot, Kur'ân'ın üslup zenginliğinin ve i'câzının bir mahsulüdür. Beşeri sistemlerde de bu metodun kullanımına rastlanabilir ancak Kur'ân'ın muktezayı hale uygun olarak bu gibi yöntemlere başvurusu onu beşeri sistemlerin kullanımlarından farklı kılmaktadır.

Bilimsel ve ilmi her araştırmanın teorik ve pratik yönleri olduğundan her biri akıl, his, deney, nakil gibi kendine has birer araca ihtiyaç duyar. Bu nedenle bilimlerdeki araştırmanın genel metotları akli, nakli, tarihi veya gözleme dayalıdır. Binaenaleyh bu çalışmada adı geçen araçların yanı sıra kıyas metoduna da sıklıkla başvurulacaktır.

Yapılan literatür taramasında konu ile ilgili tatmin edici herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı, sadece Arap ve Türk toplumunda birkaç müellifin konuyu yüzeysel olarak ele aldığı tespit edilmiştir. Konuyu kısmen de olsa Said Nursi (ö. 1960) vuzuha kavuşturduğu için çalışmada onun görüşlerinden yararlanılacaktır. Bu itibarla taḥliye ve taḥliye kavramlarının tanımı, ilişkili olduğu ilim dalları ve mertebelerine yer verilecek daha sonra da Kur'ân'daki kullanım alanları üslup açısından değerlendirilecektir. Konu tefsir ilmiyle alakalı olsa da zühd ve takva ile olan ilişkisinden ötürü tasavvuf ilminden de yararlanılacaktır.

¹ Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Meryem 19/42-43; el-En'âm 6/76.

² Lokmân 31/13-14.

1. تخلية (Taḥliye) ve تحلية (Taḥliye) Kavramları

Her ilmin kendine has birtakım kavramları vardır ve bunlar bilinmeden ilgili alana vakıf olmak zordur. Taḥliye ve taḥliye kavramlarını iyi analiz edebilmek için de öncelikle tefsir ilmi ve usulünü çok iyi bilmek, onlarla yakın ilişkisi olduğu saptanan bazı tasavvuf istilahlarını tanımak gerekir. Bu itibarla ilgili kavramların tanımı genellikle tefsir ve tasavvuf ilmi çerçevesinde yapılacaktır.

Tخلية (Taḥliye), “خُلُو” kelimesinin kökünden türeyen bir mastardır. “خَلَا، يَخْلُو، خُلُو” şeklinde çekimlenen “خُلُو” kelimesi “içerisinde hiç bir şey bulunmayan yer, mekân, boşluk” anlamına gelir. “خُلُو” kelimesi ise “serbest bırakmak, terk etmek” demektir, mekân için kullanılmasının yanı sıra “zamanın geçip gitmesi” anlamında daha sıklıkla kullanılır.³ Söz konusu kelime Kur'an'da “وَإِذَا خَلَا بِغُضُنِّهِمْ إِلَىٰ بَعْضِ الْأَقْسَامِ فَأَخْلَا سَبِيلَهُمْ”⁴ âyetinde olduğu gibi “baş başa ve yalnız kalmak” manasında geçmektedir.⁵ Buna göre تخلية (taḥliye), “her türlü terk etme eylemi olarak boşaltma”⁶ anlamındadır. “فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ”⁷ âyetindeki “فَخَلُّوا” kelimesi “serbest bırakmak, vazgeçmek, boşaltmak” anlamında geçmiştir.⁸ Tasavvuf ilminde bu kavram; günahların kaynağı sayılan mal sevgisi, makam sevgisi, dünya sevgisi, kin, kıskançlık, gösteriş, nifak ve ucb (iyilikleri ile övünmek) gibi kusurlardan vazgeçmek⁹ manasına gelmektedir.

تحلية (Taḥliye) kelimesi, “حَلَى، يَحْلِي” fiil kökünden türemiş olup temelde “takı, süslemek, güzelleştirmek, donatmak”¹⁰ manasındadır. حَلَى kökünün farklı türevleri Kur'an'da şöyle geçmektedir: “... zîynet eşyalarından (مِنْ خُلَيْهِمْ)، böğürmesi olan bir buzağı heykeli edindiler.”¹¹ Burada يُحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ (حُلَيْهِمْ) ifadesi süs, zîynet eşyası demektir. “... Orada altın bileziklerle süslenecekler (وَحَلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ)...”¹² Âyette geçen “يُحَلُّونَ” fiili ile “... Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir (وَحَلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ)...”¹³ âyetindeki “حَلُّوا” fiili تحلية ile aynı kökten olup süslenmek anlamına gelmektedir.¹⁴ Tasavvufta bu kavramın; “kalp beden ve mal ile yapılan iyi fiiller”¹⁵ veya “tevbe, havf, reca, hayâ, şükür, vefa, sabır, ihlas, muhabbet, tevekkül, kazaya rıza göstermek gibi faziletlerle süslenmek, bezenmek”¹⁶ gibi tanımları yapılmaktadır. Görüldüğü üzere تحلية (taḥliye), bir varlığı veya nesneyi her türlü olumsuzluktan arındırmak, kötülüklerden vazgeçmek ve onları terk etmek; تحلية (taḥliye) ise kusurlardan arındırılan bir varlığı olumlu ve güzel niteliklerle, fiillerle donatmak anlamında kullanılmıştır. Bu iki kavram, Kur'an'ın bir üslup zenginliği olarak bazı tasavvuf kitaplarında التحلي (taḥli) قبل التحلي (taḥliye'den önce taḥliye) şeklinde ifade edilir. Bu metot, “Güzel hasletlerle bezenmeden önce kötü huylardan temizlenmek gerekir” kaidesine dayandırılır. Buna göre bir kimse öncelikle cimrilik alışkanlığını içinden atacak daha sonra yerine cömertlik hasletini yerleştirecek, riyadan

³ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî vd. (b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 4/306-307; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991), 297.

⁴ el-Bakara 2/76; Ayrıca Bkz. Âl-i İmrân 3/119, 137, 144; er-Ra'd 13/6; el-Bakara 2/141, 214; Fâtır 35/24.

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 2/146.

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avd Mura'ab (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2001), 7/233.

⁷ et-Tevbe 9/5.

⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/306; İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 298.

⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Saîd Şemsuddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-dürârî fî şerhi sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1356/1937), 1/87.

¹⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/296; İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 254; Muhammed b. Sâlih el-Asîmîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Sûretü Gâfir)* (Demmâm: y.y., 1437), 460.

¹¹ el-A'râf 7/148.

¹² el-Kehf 18/31.

¹³ el-İnsân 76/21.

¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, 254.

¹⁵ Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh et-Tuvacrî, *Mevsû'atu fikhu'l-kulûb* (b.y.: Beytu'l-Efkârî'd-Düveliyye, ts.), 2/1888.

¹⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-dürârî fî şerhi sahîhi'l-Buhârî*, 1/87; Ebû Abdullah Muhammed Şemseddîn el-Birmâvî, *el-Lâmi'is-sabîh bi şerhi'l-câmî'is-sahîh*, thk. Nureddîn Talib (Dimeşk: Dâru'n-Nevadir, 1433/2012), 1/132.

vazgeçecek daha sonra ihlas ve takva ile kuşanacaktır.¹⁷ Yani erdemli, güzel davranışlarla bezenebilmenin ilk adımı kötü alışkanlık ve günahları terk etmektir.

2. Taḥliye'den Önce Taḥliye Metodunun İlişkili Olduğu Ulûmü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm, tüm dini ilimlerin temel kaynağıdır. Billhasa tefsir ilmi, Kur'ân âyetlerini lafız ve mana cihetiyle ele alan en önemli ilim dalıdır. Buna göre tefsir, Kur'ân ve tefsir tarihini konu edinmenin yanı sıra pek çok ulûmü'l-Kur'ân mevzularını da ele alır. Ancak burada konu, taḥliye'den önce taḥliye ile daha fazla ilişkisi bulunan üslûbü'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân, nazmü'l-Kur'ân ve münâsebâtü'l-â-yât ve's-süver adlı ilim dalları çerçevesinde değerlendirilecektir. Öncelikle söz konusu kavramların kısaca tanımına yer verilecek daha sonra da taḥliye'den önce taḥliye metoduyla olan münasebetleri tahlil edilecektir.

İ'câzü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın belâgat yönüyle insan gücünün üstünde olması ve benzerini getirme hususunda insanları aciz bırakmasıdır.¹⁸ Üslûbü'l-Kur'ân, lafızların seçiminde ve cümle yapısında Kur'ân'ın kendine has anlatımını ifade eder.¹⁹ Nazmü'l-Kur'ân, Kur'ân lafızlarının dil kaidelerine uygun olarak biçimlendirilmesi ve kastedilen manayı içermesi demektir.²⁰ Münâsebâtü'l-â-yât ve's-süver ise, âyetler ve sûreler arasında icmal-tafsîl, amm-has, aklîlik-hissîlik, sebep-müsebbeb, illet-mâlûl, benzerlik-zıtlık gibi açılardan mana ilişkisini inceleyen bir ilim dalıdır.²¹ Görüldüğü üzere taḥliye'den önce taḥliye metodu, tanımı verilen her bir ilim dalıyla bir yönüyle de olsa münasebettardır. Zira bu metot, Kur'ân'ın kendine özgü bir üslubu ve i'câzının bir ürünü olup, lafız-mana insicamını ortaya koymaktadır. Aklî çıkarımlara, dil kaidelerine uygun olarak her türlü edebî, sanatsal, belîğ ifadeleri ihtiva etmektedir. Tüm bu özelliklerinden dolayı sahih bir hadîs'te²² Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in en büyük mûcizesi olduğu bildirilir. Bu sebeple de Mekkelî müşrikler, tahaddiye rağmen Kur'ân'ın bir mislini getirememiş ve acizliklerini Müslümanlara savaş açarak bastırmaya çalışmışlardır.

Âyetler arasında pek çok münasebet çeşitleri vardır. Bu münasebetlerden biri de iki zıt durum veya özelliğin peş peşe getirilmesidir. Örneğin, Bakara sûresinin ilk beş âyetinde takva sahibi müminlerin altı vasfı sıralandıktan sonra hidayet üzere oldukları ve felaha kavuşacakları belirtilmektedir. Ardından kâfir ve münafıkların bazı özellikleri verilerek kendileri için büyük bir azabın olacağı haber verilmektedir.²³ Yine aynı sûrenin 23-24. âyetlerinde Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyen müşriklerin cehenneme atılacakları bildirilirken 25. âyette müminler için cennetler olduğu müjdelenmektedir. Kur'ân, bu iki zıt duruma yer verirken aslında olumsuz özelliklere sahip müşriklerin insanî ve vicdanî duygularını yitirdiklerini ima etmekte, güzel vasıflarla bezenen müminlerin ise kâmil birer insan vasfını taşıyarak cennete hak kazandıklarını haber

¹⁷ Selahattin Yıldırım, *Hadislerde İstiâze* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2023), 8.

¹⁸ Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Külliyyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 149; Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Hasan er-Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1388/1968), 69-101; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *i'câzü'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1414/1991), 13-21, 36-45; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 34-52; Mustafa Sâdik er-Râfî, *i'câzü'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1381/1961), 242-267.

¹⁹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi ulumi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1362/1943), 2/303; Ayrıca bkz. Bâkîllânî, *i'câzü'l-Kur'ân*, 62-63; Râfî, *i'câzü'l-Kur'ân*, 188-208.

²⁰ Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, 34; Ayrıca bkz. Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* (İstanbul: y.y., 1984), 2/1429.

²¹ Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. (Beyrut: y.y., 1410/1990), 1/131; Bkz. Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, 1/302, 432.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dayb el-Beğâ (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Kitâbu'l-bî'l-Kitâb ve's-Sünneh", 2; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri el-Müslim, *el-Câmiü's-sahîh (Sahîh-i Müslim)*, thk. Ahmed b. Rif'at vd. (İstanbul: Dâru't-Tabâatü'l-Âmira, 1334/1913), "Kitâbu'l-İmân", 70.

²³ Bkz. el-Bakara 2/1-10.

vermektedir. Böylece Kur'an'ın, öncelik sıralamasına göre iki zıt durumu mukayese ederek taḥliye'den önce taḥliye metoduna yer verdiği anlaşılabilir.

3. Pratik Değer Açısından Taḥliye ve Taḥliye'nin Mertebeleri

Taḥliye ve taḥliye'nin pek çok aşaması olabilir. Ancak burada çalışmanın sınırlılığı dikkate alınarak Said Nursi'nin genel anlamıyla tasnif ettiği taḥliye'nin ve daha sonra da taḥliye'nin mertebelerine yer verilecektir. Ona göre, arınmanın bir türü olarak تخلية (taḥliye)'nin üç aşaması vardır. Taḥliye'nin birinci aşaması; şirki terk etmektir.²⁴ Şirk, Allah'ın (cc) ulûhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı olduğunu kabul etmek, ortağı bulunduğunu ispat etmeye çalışmaktır.²⁵ Allah'a eş koşmak, O'nunla birlikte veya O'ndan başkalarına da kulluk etmek anlamına gelen şirk, Kur'an'da farklı türevlerde ve söz konusu anlamlarda yetmiş beş ayette geçer.²⁶

Kur'an'da, şirkin büyük bir zulüm olduğu, ondan sakınılması gerektiği, şirk koşmanın mabûdiyyeti (tapınmayı) Allah'ın dışındakilere verme ile gerçekleştiği beyan edilmektedir.²⁷ Oysa O'nun dışındakiler hiçbir zaman tapınmaya layık olamazlar.²⁸ Ayrıca şirkin affedilmeyen büyük bir günah olduğu, müşriklerin asla cennete giremeyecekleri haber verilmektedir.²⁹ Dolayısıyla Allah'a (cc) eş koşmaktan uzak durmak, Kur'anî mesajın mühver noktasını teşkil eder. Çünkü şirk tevhidin zıddıdır. İmanın birinci ilkesi olan tevhid, Allah'ın (cc) bir tek olduğunu kabul etme düşüncesidir. Tevhid, Allah'tan başka ilah olmadığına, tapınmaya değer tek varlığın sadece O (cc) olduğuna inanmak demektir. Geriye kalan tüm tapınma nesnelere batıldır. Başka varlıklara kulluk etmek, dalalete sapmak anlamına geldiği için o, affedilmeyen en büyük günah olarak ifade edilir.³⁰ Hz. Peygamber'e "Allah katında en büyük günah nedir? şeklinde bir soru sorulduğunda Allah Resûlü (sas) "Seni yarattığı halde Allah'ın bir denginin olduğunu kabul etmendir"³¹ buyurarak şirkin en büyük günah olduğuna O da dikkat çekmiştir. Diğer bir sahih hadiste ise, "Her kim Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer"³² buyurarak müşriklerin ebedi olarak cehennem ikabına maruz kalacaklarını haber vermiştir. Âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere şirk koşmaktan sakınmak, taḥliye'nin ilk adımıdır. Çünkü şirk terk edilmeden kalbe iman girmez, bir kalpte aynı anda hem başka bir varlığa hem de Allah'a (cc) kulluk etmeye yer vermek tevhidî düşünceye aykırıdır. Dolayısıyla kul, Allah'a (cc) karşı gelmekten sakındığını ancak kalbinde şirke yer vermeyerek gösterir.

İkincisi, maâsiyi (isyanlar, günahlar) terk etmektir. Şirkten arındırılan kalp, günah işlemeye meylettığı, yasaklanmış fiilleri terk etmediği sürece kişinin inanç ve davranışları arasında bir bütünlük ve denge sağlanmaz. Bu durum da sağlıklı bir taḥliye'nin gerçekleşmesine manidir. Bu sebeple ikinci aşama olarak günah işlemekten uzak durmak elzem kabul edilir. Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Ey iman edenler, Allah'a saygılı olun, O'na (yaklaşmaya) vesile

²⁴ Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2017), 40. Nursi, adı geçen eserinde taḥliye'nin üç mertebesi olduğunu zikretmiş ancak bunlar hakkında detaylı bilgi vermeye gerek duymamıştır. Bu sebeple çalışmada konu ile ilgili ilave bilgi verme ihtiyacı duyulmuş, farklı kaynaklardan istifade yoluna gidilmiştir.

²⁵ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasîṭ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 1/480; Tehânevî, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, 1/771.

²⁶ Abdülbâki, Muhammed Fu'ad, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Muhsin Bidarfur (Kum: Matbaatü'l-Emir, 1412), 380-381.

²⁷ en-Nisâ 4/36; el-En'am 6/19; er-Ra'd 13/36; el-Lokmân 31/13.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Amr Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)* (Beirut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1420/1999), 25/120.

²⁹ en-Nisâ 4/48; el-Mâide 5/72.

³⁰ Cihat Tunç, "Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 29.

³¹ Buhârî, "Tefsîr", 5 (No. 4207); Müslim, "İmân", 37 (No. 141).

³² Müslim, "İmân", 40 (No. 150); Ebû Ya'la Ahmed b. Ali b. Müsenna et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned-i Ebî Ya'la*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), "Müsned-i Abdullah b. Mes'ûd" 113 (No. 5198).

arayın...”³³ Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) bütün şer’î yükümlülüklerin iki türde toplandığını belirtmiştir. Ona göre birinci tür, yasaklanmış şeyleri terk etmektir ki, âyette geçen “Allah’a saygılı olun” emri buna işaret etmektedir. İkinci tür ise, emredilenleri yapmaktır ki “O’na (yaklaşmaya) vesile arayın” buyruğu da fiilî yükümlülüğü ima etmektedir.³⁴ Yasaklardan kaçınmak bizatihi emredilenleri ifa etmekten önce geldiği için Yüce Allah, yasaklara uymayı daha evvel zikretmiştir. Çünkü terk etmek, bir şeyi asıl yokluğu üzerine bırakmaktır. Fiil ise bir şeyi yapıp meydana getirmektir. Yokluğun, varlıktan evvel bulunduğu dikkate alındığında terk etmek, bir şeyi yapmaktan önce gelmesi gerekir. Meselâ birinin şehveti, kendisini çirkin bir fiili yapmaya davet etse, o kişi de Allah’ın (cc) rızasına nail olmak maksadıyla o işi yapmaz ise bundan dolayı Allah’a (cc) ulaşma vesilesi gerçekleşmiş olur. Burada yapmama işi fiiller türündendir. Bu nedenle bir şeyi terk etmek, o şeyin zıddını yapmak demektir. Terk ve fiil, eylemlerin dış görünüşünde dikkate alınan iki husustur. Bundan dolayı terk edilmesi vacip olan şey, haram kılınmış şeylerdir. Yapılması vacip olan şeyler de yerine getirilmesi farz olan fiillerdir. Ahlakî davranışlarda yapılması zorunlu olan fiiller, iyi huylardır. Terk edilmesi gerekenler de kötü huy ve alışkanlıklardır. Fikirlerde yapılması gerekli olan şey; tevhîde, nübüvvet ve ahirete taalluk eden deliller üzerine düşündürmektir. Terk edilmesi vacip olan şey ise şüphelerden uzak durmaktır. Tecelli makamında yapılması gerekli olan şey, Allah (cc) sevgisinde gark olmaktır. Yapılmaması gereken ise Allah’tan başkasına dönüp bakmamaktır. Bu sebeple riyazatçılar (nefis terbiyecileri) fiil ve terki; “taḥliye ve taḥliye”, “nefy ve isbât”, “fenâ ve bekâ” şeklinde adlandırmışlardır.³⁵ Dolayısıyla kelime-i tevhîd olan “lâ ilâhe illallah” başta olmak üzere tüm makamlarda nefyin isbâttan önce, taḥliye’nin taḥliye’den önce geldiği söylenebilir. Zira aklî ve naklî deliller, önce temizliğin sonra da süslemenin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Üçüncüsü, mâsivâullahı terk etmektir.³⁶ Varlık âlemi iki türden müteşekkildir. Birisi Cenâb-ı Hak’ın varlığı olarak bilinen “vücûd”dur. Diğeri ise Allah’ın (cc) zatından başka varlıklar olarak tabir edilen mevcudat âlemidir. Buna göre Hakk’ın dışında kalan varlıklar mâsivâ olarak isimlendirilir. Bu bağlamda Allah’ın (cc) her bir varlık üzerindeki hükmü ve tecellisi de mâsivâdır. Mutasavvıflar bu kavramı sıkça kullanır. Onlara göre Cenâb-ı Hak ile kulu arasında birtakım engeller vardır. Bir kimsenin O’nun (cc) rızasına kavuşabilmesi için bu engelleri ya da perdeleri ortadan kaldırması gerekir. Bu perdelerin ortadan kaldırılması, insanın gönlündeki ve zihnindeki Allah’tan başka her şeyi silip atmasıyla mümkündür. Bu sebeple insanın gönlü ilâhî tecellilerin yansıdığı parlak bir aynaya, mâsivâ da yansımayı engelleyen tozlara benzetilmiş, ilâhî tecellilerin yansımaları için aynanın tozlardan silinip temizlenmesi şart koşulmuştur.³⁷ Örnekte aynanın üzerindeki toza benzetilen mâsivâ’nın insanın gönlünden silinip temizlenmesi taḥliye, ardından gönlün ilâhî tecellilere mazhar olması da taḥliye olarak tasvir edilebilir.

Tasavvufta “terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk” şeklinde özetlenen dört terk aslında mâsivâ’yı terktir. Hatta “İki nalını çıkar”³⁸ âyetinde geçen “iki nal” ifadesi, “dünya ve ahiret” anlamında tevil edilmiştir.³⁹ Çünkü cennet ve oradaki nimetler mâsivâ olup sūfînin muradı bunun ötesindedir. Nitekim Yunus Emre (ö. 270/1320) konuya dair bir şiirinde bu hakikati şöyle

³³ el-Mâide 5/35.

³⁴ Ebu’l- Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Tefsîru’n-Neseî (Medârikü’t-tenzîl ve hakâikü’t-te’vîl)*, thk. Yûsuf Ali Bedyûvî (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419/1998), 3/462; Komisyon (el-Ezher İslam Araştırmaları Akademisi’nin Gözetiminde Bir Grup Bilim Adamı), *et-Tefsîrü’l-vasîl li’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: el-Hey’etü’l-Amme li Şüûni’l-Matabi’l-Emriyye, 1393/1973), 1/30.

³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 11/348-349.

³⁶ Nursî, *İşârâtü’l-İcâz*, 40.

³⁷ Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/76.

³⁸ Tâhâ 20/12.

³⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mişkâtü’l-envâr* (Kahire: y.y., 1964), 70.

dile getirmektedir: “Cennet cennet didükleri bir ev ile birkaç hûrî isteyene virgil anı bana seni gerek seni.”⁴⁰ Buradan hareketle Hak’a giden yoldaki en büyük engellerden birinin sâlikin kendi varlığı olduğu, mâsivâ olan bu engelin kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir. Öyle ki mâsivâya fenâ ve zevâl gözüyle bakılmış, “iki cihanda Allah’tan başka bir şey yok” sözüne dayanılarak tevâhid’in en yüce mertebesinin “varlıkta birden (Allah’tan) başkasını görmemek” şeklinde algılanmıştır.⁴¹ Bu bağlamda “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır...”⁴² âyeti de seyr-i süluk ve fenafillah aşamalarına giden yolun, dünyevi olan her şeyden vazgeçmekten, terk-i mâsivâ’dan sonra başladığını ima etmektedir. Görüldüğü üzere taḥliye’nin ilk aşaması olan şirkin terki, iman için şart koşulurken; ikinci aşaması olan günahları terk etmek, amelî ve ahlakî faziletler için şart koşulmuştur. Üçüncü aşaması olan mâsivâ’yı terk etmenin ise genellikle tasavvuf erbabınca başvurulmuş bir taḥliye metodu olduğu ve kâmil bir mümin olmak için şart koşulduğu anlaşılmaktadır.

Nursi, önem sırasını göz önünde bulundurarak تحلية (taḥliye)’nin mertebelerini de üç aşamada ele almaktadır: Ona göre taḥliye, hasenât (iyilik, güzel amel) ile olur. Hasenât da ya kalp ile ya kalp ve bedenle ya da mal ile olur. Kalp ile yapılan amellerin güneşi, baş tacı imandır. Beden ile yapılan amellerin özü namazdır. Mal ile icra edilen amellerin esası da zekâttır.⁴³ Buna göre taḥliye’nin en önemli ve ilk aşaması, imandır. İman “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel etmek”⁴⁴ demektir. İman gaybî konularla ilgilidir. Kur’an’da muttakiler için “Onlar ki gayba inanırlar”⁴⁵ nitelendirilmesi, imanın gaybî olduğunu gösterir. Nitekim hadis-i şerifte iman kavramı; “Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, kaza ve kadere inanmak”⁴⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Hz. Peygamber imanın kapsam alanını şöyle çizmiştir: “İman yetmiş küsur yahut altmış küsur şubedir. Bunların en üstünü ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ demektir. En aşağısı ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir. Hayâ da imanın bir şubesidir.”⁴⁷ İlk hadiste iman tanımının altı iman esasını ihtiva ettiği belirtilerek zihni boyutuna, sonraki hadiste iman edilecek olan esasların daha kapsamlı olduğuna ve imanla ilişkilendirilen amelî - ahlakî yönlerine dikkat çekilmiştir.⁴⁸ Kalbe iman yerleşmeden hiçbir amelin kişiye faydası olmaz. Bir bedende baş ne görevi görüyorsa ameller üzerinde de iman o görevi görür. Dolayısıyla imansız amel bir insanın cehennemden kurtuluşuna kifayet etmediği gibi amelsiz iman da o kişinin kurtuluşuna vesile olmayabilir.

Taḥliye’nin ikinci önemli mertebesi, namazdır. İmandan sonra dinin en önemli esası ve amelî olan namaz, Allah ile kul arasında güçlü bir bağ oluşturur. Bu bağ sayesinde kul, kendini kötü tutum ve davranışlardan arındırır, güzel hasletlerle tezyin eder. “...namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür...”⁴⁹ âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. Konuyla ilgili sahih bir hadiste: “Muhakkak ki sizden biri namaz kılar (aslında) Rabbiyle özel olarak konuşmaktadır...”⁵⁰ diye buyrulmaktadır. İbn Mes’ûd’dan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber’e “Amellerin, ibadetlerin en faziletli hangisidir?

⁴⁰ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/383-384.

⁴¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ’ ulûmü’l-dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 245, 252; Uludağ, “Mâsivâ”, 28/76.

⁴² el-Bakara 2/207.

⁴³ Nursi, *İşârâtü’l-İcâz*, 40-41.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Câmi’u li şu’âbi’l-iman* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011), 1/108.

⁴⁵ el-Bakara 2/3.

⁴⁶ Müslim, “İman”, 1 (No. 8); Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halabî, 1395/1975), “İman”, 4 (No. 2610).

⁴⁷ Müslim, “İmân”, 58; Tirmizî, “İman”, 38 (No. 2614).

⁴⁸ Tezcan Türben Özyürek, *Beyhakî’nin Şu’âbi’l-İman Adlı Eserindeki Hadisler Çerçevesinde İmanın Yapısı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021, 11.

⁴⁹ el-Ankebût 29/45.

⁵⁰ Buhârî, “Salât”, 36 (No. 413).

diye sormuş, O (sas) da “Vaktinde kılınan namazdır” şeklinde cevap vermiştir.⁵¹ Bu önemine binaen cennetin anahtarı,⁵² dinin direği, müminin miracı olarak adlandırılan namaz, tüm benliğiyle insanın Allah’a (cc) yönelişinin bir sembolüdür. Bundan dolayı namaz, müminler için en büyük, en etkili korunma ve arınma vasıtası olarak gösterilmiştir.

Tahliye’nin üçüncü mertebesi ise, zekâttır. Müminler için diğer bir arınma vesilesi olan zekât, hem beden hem de mal ile yapılan bir ibadettir. Zekât verenlerin günahlardan arındıkları ve Allah (cc) nezdinde büyük bir konuma yükseltilecekleri Kur’ân’da şöyle bildirilmektedir: “Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin...”⁵³ İman, namaz ve zekâtın kronolojik olarak önemini gösteren âyetler ise şöyledir: “Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”⁵⁴ “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir”⁵⁵ Bu âyetlerde ifade edildiği üzere tüm güzel hasletlerin başında iman gelmektedir. İmansız hiçbir amelin Allah (cc) katında bir değeri yoktur. Bu yüzden imandan sonra namaz ve zekât ibadetinin icra edilmesi dinin bütünlüğü açısından önemlidir. Namaz ile zekât emri arasında başka bir amelin zikredilmemiş olması, zekâtın namaz akabinde anılması ve Hz. Peygamber’in namazla zekâtı peş peşe zikretmesi sebebiyle zekât vermek imanın bir şubesi, İslâm’ın bir şartı⁵⁶ olarak tanıtılır. Başka bir hadîs’te “Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder”⁵⁷ denilerek namaz ve zekâtın bir arınma vasıtası oldukları beyan edilmektedir. Buna göre İslâm’ın bu iki şartından her

440

birinin tahliye ve tahliye olmak üzere çift kutuplu olduğunu söyleyebiliriz.

Hâsılı, tahliye mertebelerini sadece iman, namaz ve zekâtla sınırlı tutmak doğru değildir. Elbette Kur’ân’da bu konuya dair pek çok örnek bulunabilir. Meselâ oruç tutmak, hacca gitmek, Kur’ân okumak, temiz olmak vb. iyiliklerin tümü tahliye adı altında değerlendirilebilmektedir. Tüm bu âyet ve hadîslerden anlaşıldığına göre kul, her şeyden önce şirk ve günahlardan uzak durmayı ilke edinerek tahliye ameliyesini gerçekleştirmekte; iman ettikten sonra namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, Kur’ân okumak vb. diğer ibadet ve iyilikleri yaparak da tahliye ile amellerini süslemiş olmaktadır.

4. Kur’ân’da Tahliye’den Önce Tahliye Metodunun Kullanım Alanları

4.1. Besmeleden Önce İstiâze

İstiâze, kötülüklerden korunabilmek için sözlü olarak Yüce Allah’tan yardım istemek ve ona sığınmak demektir.⁵⁸ Genellikle istiâze, “Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığınırım” anlamına gelir ve “أعوذ بالله من الشيطان الرجيم” şeklinde söylenir. İstiâze’nin tilavetten önce söylenmesi cumhura göre hem sünnet hem vaciptir.⁵⁹ Bunun Kur’ân’dan delili ise şu iki âyettir: “Kur’ân okuyacağın zaman kovulmuş şeytanın şerrinden Allah’a sığın (فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ)”⁶⁰ “Eğer şeytandan sana bir dürtme gelirse

⁵¹ Buhârî, “Tevhid”, 48 (No. 7534); Müslim, “İmân”, 85 (No. 138).

⁵² Tirmizî, “Tahâret”, 1 (No. 4).

⁵³ et-Tevbe 9/103.

⁵⁴ el-Bakara 2/3.

⁵⁵ el-Beyyine 98/5.

⁵⁶ Tirmizî, “İmân”, 38 (No. 2611).

⁵⁷ Tirmizî, “Cum’a”, 79 (No. 614).

⁵⁸ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dârü’s-Sadr, 1414/1993), 1/335.

⁵⁹ Ahmed b. Ali Ebûbeker er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/248.

⁶⁰ en-Nahl 16/98.

hemen Allah'a sığın (فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ)...⁶¹ Âyetlerde emir kipinin kullanılması istiâze'nin vücûbiyetine hüccet gösterilmektedir. İstiâzenin bilinen şeklinin yanı sıra Hz. Peygamber "أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم" şeklinde de okumuştur.⁶²

Besmele ise rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla söze başlamak anlamına gelir.⁶³ Tevbe hariç her sûrenin başında okunan besmele, Neml sûresinde müstakil bir âyet olarak da şöyle geçmektedir: "Mektup Süleymân'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) başlamaktadır."⁶⁴ Dolayısıyla istiâze ve besmelenin hükmü ve okunuş keyfiyeti meâlî verilen âyetler bağlamında delillendirilmiş, besmeleden önce istiâzenin okunması gerektiği bir hüküm olarak karara bağlanmıştır.⁶⁵

Günümüzde istiâzenin Kur'ân kıraatinden önce yapılması Müslümanlar arasında yaygın bir gelenek halini almış, kıraatten sonra istiâzede bulunmak gibi bir âdete ise rastlanılmamıştır.⁶⁶ Bu usul Kur'ân metodolojisinde taḥliye'den önce taḥliye ilkesiyle birebir uyumaktadır. Kişi istiâze ile zihnini ve kalbini her türlü kötü düşünceden temizleyerek taḥliye'de; besmele ile de amellerini süsleyerek taḥliye'de bulunmuş olmaktadır.

4.2. Tevhî'ten Önce Şirk'in Reddi (Nefy ve İsbât)

Yüce Allah'ı birlemek, O'ndan başka hiçbir varlığı ilah olarak tanımamak anlamına gelen tevhîd, tüm peygamberlerin insanları kendisine davet ettiği en büyük ve en öncelikli amacı olmuştur. Öneminden dolayı tüm semavî kitâb ve suhuflarda bu konuya fazlasıyla yer verilmiştir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm'de bir taraftan tevhîd konusu isbat edilmeye çalışılırken diğer taraftan her türlü şirkin reddi üzerinde durulur. Ancak tevhîd konusu işlenirken önce nefy daha sonra da isbât'a yer verilir: "Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır -إِلَهَ إِلَّا هُوَ-⁶⁷ âyetinde nefy (olumsuzluk) ve isbât (olumluluk) vardır. (إِلَهَ -ilah yoktur) ifadesinde nefy, (إِلَهُ -ancak O vardır) ifadesinde ise isbât, tasdik söz konusudur. Buradaki nefy taḥliye, isbât ise taḥliye'dir. Cenâb-ı Hak, burada kendisini bir ortağın varlığından arındırdıktan sonra bize birliğini ispatlamış, kendisinden başka kulluk edilmeye layık gerçek bir ilah'ın olamayacağını ilan etmiştir. Çünkü yaratan O'dur, rızık veren de ancak O'dur.⁶⁸ Buna göre bir mümin öncelikle "lâ ilâhe" diyerek tüm sahte tanrıları zihninden söküp atar, ardından "illallah" diyerek Yüce Allah'ın birliğini zihnine ve kalbine nakşeder.⁶⁹

Başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Tâğût'tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah'a yönelenler için müjde vardır. O hâlde, kullarımı müjdele!"⁷⁰ Âyetin öncesinde Allah'a (cc) isyan edenlerin hüsrana uğrayacakları haber verilmiş ve onlar cehennem ateşi ile korkutulmuşlardır. Sonraki ayette ise tâğût'a kulluk etmekten kaçınan ve ihlasla Allah'a (cc) yönelenler için müjdelere olduğu bildirilmiştir. Burada tâğût'a tapmaktan kaçınmak taḥliye'ye; Allah'a (cc) yönelmek ise taḥliye'ye örnek gösterilmiştir. Yani tağût'a kulluk etmekten yüz çeviren insan kalbini ve zihnini taḥliye ile arındırmış olmakta, tapmaya uygun hale getirilen kalp ve zihin ise Allah'a iman

⁶¹ el-I-A'raf 7/200.

⁶² Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *Sünen*, thk. Yâsir Hasen vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), "Salât", 122.

⁶³ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcî'l-lüga*, thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr (Beyrut: Dârü'l-İlm ve'l-Melâyin, 1407/1987), 4/1635.

⁶⁴ en-Neml 27/30.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 1/66.

⁶⁶ Yıldırım, *Hadislerde İstiâze*, 29.

⁶⁷ el-Bakara 2/255.

⁶⁸ Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (b.y.: Matabî' Ahbârî'l-Yevm, 1418/1997), 2/1087.

⁶⁹ Yıldırım, *Hadislerde İstiâze*, 9.

⁷⁰ ez-Zümer 39/17; Nefy ve isbât için ayrıca bkz. el-Bakara 2/256; Âl-i İmrân 3/ 64; Yûsuf 12/40; el-Enbiyâ 21/25; Muhammed 47/19.

sayesinde taḥliye ile süslenmiş olmaktadır.⁷¹ Görüldüğü üzere âyette iki zıt durum karşılaştırılarak bir yöntem belirlenmiş ve bununla Kur'ân, muhataplarını etkilemeye çalışmıştır.

Sahih bir hadis'te şöyle buyurulmuştur: "Dile kolay, mizanda ağır ve Rahmân'a sevimli gelen iki kelime: Sübhânallâhi'l-azîm ve Sübhânallâhi vebihamdihî'dir."⁷² Burada "Sübhânallâhi" kelimesi, Allah'ı (cc) her türlü noksanlıktan tenzih anlamı taşıdığından "taḥliye"; "Hamdihî" lafzı ise Allah'ın (cc) övgüye layık olan sıfatlarının varlığını göstermesi yönüyle "taḥliye" manasına hamledilmektedir. Bu itibarla aralarında yakın bir ilişkiden dolayı taḥliye ve taḥliye kavramları birbirlerinden ayrı tutulmazlar.⁷³ Dolayısıyla Kur'ân'da ve sünnette en fazla zikredilen "lâilâhe illallah" kelime-i tevhîd'i, isbât'tan önce nefyin gelmesi gerektiğini gösteren en önemli kullanımlarından biri olarak ele alınmıştır. Böylece Kur'ân, kendine özgü olarak belirlediği nefy ve isbât ile alana farklı bir perspektif kazandırmıştır.

4.3. Menfiyâttan Arındırıldıktan Sonra Müsbet Vasıflarla Nitelendirilme

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc) katından Hz. Muhammed'e (sas) nazil olan belîğ ve mu'ciz bir kelimedir. Onun her türlü şek ve şüpheden uzak oluşu, mucizevî olduğunun kanıtıdır. Kur'ân'ın her yönüyle hakikat olduğundan kuşku duyanlar, ya kalpleri ya da mizaçları tefessüh etmiştir. Zira yalnızca gözleri hasta olanlar güneşin ışığını inkâr edebilir. Ancak bu inkâr güneşin ziyasına zarar vermez. Bakara sûresinde şöyle buyurulmaktadır: "الم ذَلِكِ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ - Elif-lâm-Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."⁷⁴ Burada Kur'ân'dan her türlü şüpheyi nefyetmek en mühim iş olarak zikredilmiş, ardından onun müminler için bir hidayet kaynağı olduğu beyan edilerek yüceliği ve mükemmelliği teyit edilmiştir.⁷⁵

Âyetin başındaki -الم- hurûf-u mukattaa harfleri yemin manasını ihtiva etmekle birlikte düşmanlarını muarazaya davet ederek Kur'ân'ın azametini ve inceliğini ispat etmektedir. Âyetteki (ذَلِكَ -bu-) işaret zamiri, zat ile sıfatı ortaya koyan bir delil olması yönüyle hem Kur'ân'ın şanına hem de büyüklüğü ispatlayan kemâlî sıfatlarına işaret eder. "ذَلِكَ" zamiri, normalde gözle görülen varlıklara işaret etmek için kullanılır ancak burada tâzim ve ehemmiyetini göstermek maksadıyla Kur'ân'ın, duygularla da anlaşılabilen bir biçimde olduğu ima edilmektedir. Böylece Kur'ân'ın akıl nazarında hile, za'fiyet ve diğer kusurlardan arındırılmış olduğuna dikkat çekilmektedir.

"ذَلِكَ"deki "lam" vasıtasıyla ifade edilen uzaklık, Kur'ân'ın mükemmelliğini gösteren yüce makamına işaret eder. "الْكِتَابُ" lafzının başındaki lam-ı ta'rif hasrı ifade ettiği için Kur'ân'ın azametine ve diğer kitapların tüm güzel yönlerini kendisinde bulundurarak onların üstünde bir meziyete sahip olduğunu çağrıştırmaktadır. "كِتَابٌ" tâbiri, okuma ve yazması olmayan bir ümmînin mahsulü olmadığını, "لَا رَيْبَ فِيهِ" cümlesindeki zamir de Kur'ân'ın kemalini gösterir. "لا" nefy edatı, Kur'ân'ın her yerinde zikredilen delillerin, şek ve şüpheleri def ettiği, Allah kelamının o gibi lekelerden münezzeh olduğunu ilan eder. Zira Kur'ân'ın kusur olarak gösterilebilecek hiçbir yanı yoktur. Onun gibi hak ve doğru sözleri kusurlu göstermek ancak anlayış kıtlığından ileri gelir. Zarfiyeti

⁷¹ Nizâmeddîn el Hasen b. Muhammed en-Nisâbüri, *Gârâibü'l-Kur'ân ve rağâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Amîrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 5/620.

⁷² Müslim, "Zikr", 31 (No. 2694); Tirmizî, "Daavât", 45 (No. 3467); Şîrûye b. Şehrdâr b. Şîrûye Ebû Şucâ' ed-Deylemi el-Hemzânî, *el-Firdevs bime'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûni Zaglûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/81; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'z-ziyâde ile'l-câmi's-sagîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 1/213 (no: 2325); Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Kehlânî es-San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-câmiu's-sagîr*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1432/2011), 3/63. (no. 1403).

⁷³ San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-câmiu's-sagîr*, 3/64.

⁷⁴ el-Bakara 2/1-2.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/266; Ayrıca bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407/1986), 1/32-35.

ifade eden “في” harf-i cer’i ise, Kur’an’ın metin kısmı ve dış görünüşüne isnad edilen şek ve şüphe varsa içerisindeki hakikatler ile def edilebileceğini ima eder.⁷⁶ Söz konusu âyet ile ilgili yapılan değerlendirmeler, Kur’an’ın harf, kelime, cümle ve mana cihetiyle belâgatı ve fesahatı tümüyle bünyesinde taşıdığını ortaya koymaktadır. Çünkü “الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” âyetlerindeki kısa cümleleri arasında sıkı bir bağ vardır ki, o cümlelerin her birisi, öncesi veya sonrasına hem delildir, hem neticedir.

Görüldüğü üzere tahlil edilen âyetlerde taḥliye ve taḥliye metoduna başvurulmuştur. “الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ” âyetlerinde Kur’an’da hiçbir surette şek ve şüpheye mahal verilmediği huruf-u mukkattaa harfleri üzerine kase edilecek muarızlara meydan okunmuştur. Âyetin devamında ise “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ifadesiyle onun takvâ sahibi müminler için hidayet rehberi olduğuna vurgu yapılmıştır. Buna göre “الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ” - *Elif-lâm-Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.*” âyetleriyle Kur’an’ın her türlü yalan, yanlış haberden münezze kılınması taḥliye’ye; ardından “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ibaresiyle de müminler için hidayet kaynağı olduğuna dikkat çekilerek taḥliye’ye örnek gösterilmiştir.

4.4. Takvâ’nın Ardından Güzel Meziyetlerle Bezenme

Takvâ, kişinin Allah’a boyun eğerek O’nun vereceği cezalardan sakınması; müstahak olacağı cezalardan yine Allah’a sığınarak koruması⁷⁷ demektir. Buna göre kul, Allah’ın (cc) yasaklarından sakınarak O’nun rızasına nail olmayı amaçlar. Bu amaca ulaşan kimse ise Allah (cc) nezdinde yücelmiş olur. Kur’an’da “...Doğrusu Allah katında sizin en değerliniz, en takvâlı olanınızdır...”⁷⁸ buyurularak takvâ ehlinin üstünlüğüne dikkat çekilir. Konuyla ilgili bir hadiste ise şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: “Nerede olursan ol, Allah’a (karşı gelmekten) sakın! Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâkla davran.”⁷⁹ Hadiste dile getirilen bu ikazı dikkate alan müminler “müttaki” olarak adlandırılmakta ve Kur’an’ın kendileri için hidayet kaynağı olduğu bildirilmektedir: “...Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için (لِّلْمُتَّقِينَ) yol göstericidir.”⁸⁰ Âyetin devamında şirki, günahları ve Allah’tan gayrısını terk eden takvâ sahibi müminlerin özellikleri önem sırasına göre dizilmektedir: “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ - Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”⁸¹ Bu âyette iman, namaz ve zekât ile vasıflandırılan müttaki müminler pek çok yönden övülmektedir. Çünkü başvuru kaynağı ve hayat rehberi Kur’an olanlar; iman etmek, namaz kılmak ve zekât vermek zorundadır. Bunlar aynı zamanda doğru yolda olmanın şahididir. Önceki âyette geçen “مُتَّقِينَ” kelimesi taḥliye, “الَّذِينَ” ile başlayan sıra cümlesi ise taḥliye’dir. Temizlemek anlamına gelen taḥliye ile tezyin manasına gelen taḥliye birbiriyle ilişkili olup âyetteki gibi sürekli birbirini izlemektedir. O nedenle kalp, takvâ ile günahlardan arınır arınmaz imanla süslendirilmiştir.⁸²

“الَّذِينَ” kelimesi, belirsiz isimlerden olduğu için onu belirli hale getirip ayırt eden yalnız sılasıdır. Bütün değer, sılasına aittir, diğer sıfatlarının kayda değer bir kıymeti yoktur. Dolayısıyla burada sılası olan imana büyük bir değer biçilmekle insanların iman etmesi özendirilmektedir.

⁷⁶ Nursi, *İşârâtü'l-İcâz*, 36-37.

⁷⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefî el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahmân (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1424/ 2003), 129; Takvâ kelimesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Akbaş, *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 216-220.

⁷⁸ el-Hucurât 49/13.

⁷⁹ Tirmizî, “Birr”, 55 (No. 1987); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî (Sünenü'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000/1412), “Rikâk”, 20 (No. 2833).

⁸⁰ el-Bakara 2/2.

⁸¹ el-Bakara 2/3.

⁸² Komisyon, *et-Tefsîrül-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/30; Nursi, *İşârâtü'l-İcâz*, 40.

Ayrıca fiil sığasıyla “يُؤْمِنُونَ” kelimesinin tercih edilmesi, iman fiilinin gösterilip niteliğin tasvir edilmesine, iç ve dış delillerin tezahürüyle imanın devam ile yenilenmesine işaretler. Çünkü delillerin ortaya çıkışı nispetinde iman ziyadeleşir, teceddüt eder. Bu durum takvâya erişmiş müminlerin samimiyetle gayba iman ettiklerini göstermektedir. Bu iman, Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği sübütü ve delâleti kesin nasla sabit olan dinî hususları ayrıntılarıyla ve onun dışındakileri özetle tasdik etmekten ortaya çıkan bir nurdur. Bu nur sayesinde insan vicdanının içyüzü tamamıyla aydınlanır, bütün varlık âlemiyle bir ünsiyet, bir güven hâsıl olur ve insanın kalbinde öyle bir manevi kuvvet ortaya çıkar ki, insan o güçle her sıkıntıya, her olaya karşı direnç gösterebilir.

Namazda gerekli olan tâdil-i erkân, devamlılık, muhafaza gibi ikamenin manalarına riayet etmek için âyette “وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ” *namazı dosdoğru kılarlar*” cümlesi tercih edilmiştir. İyiliklerin özü olan namaz; oruç, hac, zekât ve diğer bazı ibadetleri bünyesinde barındırdığı gibi canlı ve cansız varlıklara ait ibadetlerin kısmen numunelerini de içermektedir. Namaz, Yüce Allah tarafından her gün, belirlenen zamanlarda manevi huzuruna yapılan bir çağrıdır. İslâm geleneğinde namaz dinin direği olarak kabul edildiği gibi zekât da İslâm’ın köprüsü olarak tanıtılmaktadır. “وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ” - *kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar*” âyeti zekât vermenin takvâ ehli müminlerin üçüncü bir özelliği olarak sunulmaktadır. Namaz dini koruyan bir esas olduğu gibi zekât da toplumda asayışı muhafaza eden diğer mühim bir esastır. Her ikisi arasında sıkı bir ilişki söz konusu olduğu için atıf edatıyla birbirine bağlanmıştır. Zekât müessesesi zengin ile fakir arasındaki dengeyi ve düzeni sağlar. Zengin, fakire zekât veya sadaka vererek onun saygısını kazanır. Fakir de zekât ile zenginin merhametini celb eder. Böylece zekât, zengin ile fakir arasında iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görmüş olur.⁸³

Kur’ân neredeyse hayatın her alanında müminlere doğru yolu gösterir. Müminler günah işlediklerinde ne yapmaları gerektiğini yine ondan öğrenirler. Örneğin bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “De ki: “رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ” - *Rabbim! Bağışla, merhamet et. Çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır!*”⁸⁴ Burada Allah’tan (cc) günahların bağışlanması ve merhamet istenmektedir. Merhamette ziyadelik vardır. Bu artış, günahın affının yanı sıra iyiliğe ulaştırma şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla burada mağfiretten (اغْفِرْ) sonra rahmete (وَارْحَمْ) yer verilmesi, taḥliye’den sonra taḥliye’ye karşılık gelmektedir.⁸⁵ Bağışlanmada günahların silinmesi söz konusu iken merhamette statünün yükseltilmesi söz konusudur. Bu durum bağışlanmanın, rahmet anlamına gelen ihsan (iyilik) dışından da olabileceğini göstermektedir. Çünkü hem af hem merhamet istemek, fiilin aslını ve devamını istemekten daha geneldir.⁸⁶

“Hepiniz O’na yönelerek O’na karşı gelmekten sakının, namazı kılın...”⁸⁷ âyetinde Allah’tan (cc) korkup O’na yöneldikten sonra namaz kılmak müminlere emredilmektedir. Bu durum dinin öncelikle taḥliye, ardından da taḥliye’ye yer verdiğini, İslâm’a girişin ise tenzih (arınmak) ile başladığını göstermektedir.⁸⁸ Başka bir âyette⁸⁹ Hz. Peygamber’in müminlere kitabı ve hikmeti öğretmek onları günahlardan arındırdığına ve ardından güzel amellerle donattığına işaret

⁸³ Komisyon, *et-Tefsîrû'l-vasîl li'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 1/30-31; Nursi, *İşârâtü'l-l’câz*, 41-43.

⁸⁴ el-Müminûn 23/118.

⁸⁵ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Alûsî, *Rûhu'l-maânî fi tefsîri'l-Kur’âni'l-azîm ve seb’u'l-mesânî*, thk. Alî Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 5/72.

⁸⁶ Abdullah b. Saîd b. Muhammed el-Hadramî eş-Şehârî, *Müntehi’s-seûl ala vesâilil-vusûl ilâ şemâilil-r-rusûl* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1426/2005), 4/386.

⁸⁷ er-Rûm 30/31.

⁸⁸ İbrâhîm b. Amr b. Hasen el-Bukâî, *Nazmü’l-d-dürar fi tenâsübi’l-âyâti ve’s-süvar* (Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.), 15/90.

⁸⁹ Cum’a 62/2.

etmektedir.⁹⁰ Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulur: “Kim bana, iki çene ve iki bacak arası konusunda söz verir kefil olursa, ben de ona cennet için kefil olurum.”⁹¹ Burada iki bacak arasından kastedilen “ferc” dir ki zinayı terk etmek demektir. İki çene arasından kastedilen mana ise malayani konuşmalardan ve helal olmayan şeyleri konuşmaktan sakınmak anlamına gelir. Yani iffetine, ağzına ve diline sahip çıkan bir kimseye cennetin vacip olacağı bildirilmektedir. Burada iffetine, ağzına ve diline sahip çıkmak taḥliye’ye, cennetin vacip olması ise taḥliye’ye örnek gösterilmektedir.⁹²

Her bir ibadetin belli başlı bazı şartları ve rükünleri vardır, bunlar yerine getirilmediğinde söz konusu ibadet sahih olmaz. Meselâ, namazın makbul olabilmesi için öncelikle yapılması gereken şartlardan birisi temizliktir. Bundan dolayı Kur'ân'da yalnızca abdest aldıktan, temizlendikten sonra namazın kılınabileceği belirtilir.⁹³ Herhangi bir nesne kir ve pisliklerden temizlendikten sonra tezyin edilir. Bu sebeple âyette namazdan önce taharetin gereğine yer vermek suretiyle taḥliye, sonrasında ise taḥliye işlemine yer verilir. Temizlik namazın anahtarıdır ve namaz kelime-i şهادetten sonra İslam'ın en önemli şartıdır. Bu nedenle fıkıh âlimleri, eserlerini kaleme alırken “Temizlik Kitabı” konusu ile başlamışlardır. Çünkü temizlik konusu anlaşılardan ve gereği yapılmadan diğer ibadetler nakıs kalır.⁹⁴ İlgili bir hadiste konuya şöyle temas edilmektedir: “Sizden biriniz güzelce abdest alır sonra namazdan başka bir şey yapmadan mescide çıkarsa mescide girene kadar sol ayağı kendisinden bir kötülüğü siler, sağ ayağı da kendisine bir iyilik yazar...”⁹⁵ Bu hadis ihlâsla yapılan bir amelin faziletine işaret etmektedir. Burada sol ayağın sağ ayaktan önce zikredilerek günahın silinmesi taḥliye’dir. Zira bu şekilde bir arınma söz konusudur. Sağ ayak ile kendisine sevap yazılması ise taḥliye’ye örnek gösterilmektedir. Kötülüğün silinişinin bizzat ayağa nisbet edilişi ise mecaz anlamdadır.⁹⁶

Taḥliye’den önce taḥliye metodu, Mecelle’nin 30. maddesi olan “Def’-i mefâsid celbi menâfi’den evlâdır” ilkesiyle birebir örtüşmektedir. Fıkıhın konusuna giren bu ilkeye göre kötülüğü def etmek menfaat sağlamaktan önce gelir. Örneğin, bir kişinin yararı başkalarının can ve mal güvenliğiyle çatışarsa zararın giderilmesi faydanın elde edilmesine tercih edilir ve başkasına açık bir zararın dokunduğu durumlarda o kişinin tasarrufları sınırlandırılabilir.⁹⁷ Dolayısıyla iyilikleri çoğaltmanın yolu, öncelikle zararlı olanları ortadan kaldırmaktır. Yani yerinde ve zamanında “lâ” diyebilmektir. Çünkü zararlı, hasarlı, kötü olan şeyler üzerinde iyi, güzel, hayırlı olan şeyler inşa edilmez.

Taḥliye’den önce taḥliye metoduna başvurulduğuna dair Kur'ân'da pek çok örnek bulmak mümkündür ancak çalışmanın sınırlılığı dikkate alındığında son bir örnek ile yetinmek durumundayız. Kur'ân'da iman ve salih amellerin mükâfatı şöyle bildirilmektedir: “İman edip salih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz. Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.”⁹⁸ Allah (cc), bu âyette müminlere iyilik yapmadan önce kötülüklerini örtmekle başladığını haber

⁹⁰ Bukâî, *Nazmü'd-dürrar*, 20/51.

⁹¹ Buhârî, “Rikak”, 23 (No. 6088).

⁹² Şerefeddin Hüseyin b. Abdullah et-Tayyibî, *Fütûhu'l-gâyb fi'l-keşf an kana'ir-rayb*, thk. İyâd Muhammed el-Gâvc (b.y.: Caizetu Debî ed-Duveliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1434/2013), 4/23.

⁹³ el-Mâide 5/6.

⁹⁴ Muhammed b. Sâlih el-Asîmîn, *eş-Şerhu's-sûti lizâdi'l-müstakni'* (b.y.: y.y., ts.), 1/25.

⁹⁵ Suyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, 1/90 (no: 876); Alâeddîn Ali b. Hüsâmeddîn Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-ekoâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayânî - Safvet el-Sekâ (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 9/287 (No. 26037).

⁹⁶ San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-câmiu's-sağîr*, 2/5-6.

⁹⁷ Mesud Efendi, *Mir'ât-ı Mecelle* (İstanbul: y.y., 1302/1881), 19; Ahmet Şimşirgil- Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 112-113; Ferhat Koca, “Mefsedet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 28/357.

⁹⁸ el-Ankebût 29/7.

vererek lütfunun yüceliğini göstermektedir. Bu lütuf, yapılan iyiliklere karşılık mükâfatta bulunmak ve işlenen günahları affetmek kabilindedir.⁹⁹ Yüce Allah, kullarının mahiyetini bildiği gibi kendilerinden ne gibi kusurlar ortaya çıkacağını da bilir. İnsanların günah işlemeye meyyal olduklarını bildiği için öncelikle onları arındırmayı, sonrasında ise onlara bol mükâfat vermeyi va'd etmiştir.¹⁰⁰ Buradan hareketle İslam'ın genellikle insanı kötülük işlemekten men ederek taḥliye'de bulunduğu, erdemli hasletler ile davranışları süslemeyi teşvik ederek de taḥliye metodunu kullandığı kanısına ulaşılabilir.

Sonuç

Kur'ân'ın sıkça yer verdiği taḥliye'den önce taḥliye metodu, onun ifade üslubunun belâgat açısından son derece zengin olduğunun bir kanıtı durumundadır. Kur'ân'ın; mümin-münkir, cennet-cehennem gibi zıtlıklara aynı anda ve öncelik sıralamasına göre yer vermesi, lafız-mana örgüsü ve bütünlüğünü önemseydiğini ortaya koymaktadır. Zira Kur'ân, 23 yıl gibi kısa bir dönemde muhatap olduğu kitlenin inanç ve davranışlarını değiştirmeyi, zengin üslubu, yere ve zamana göre en uygun yöntemi esas alması sayesinde başarmıştır. Elbette belâgat ve fesâhat'ın revaçta olduğu öyle bir dönemde tüm belîğ ifadeleriyle Kur'ân'ın i'câz vecihleri görmezden gelinemezdi. Bu eşsiz ve kusursuz kitâbın muhteva ve mesajlarını gören Arap toplumu ise ona karşı hayranlığını gizleyememiş ve kendi arzularıyla Müslüman olmuşlardır.

446

Taḥliye'den önce taḥliye metodu, peygamberlerin irşad ve tebliğde kendisine ekseriyetle başvurdukları önemli bir davet ilkesidir. Binaenaleyh bu ilkeyi esas alan mürşidlerin daha kısa zamanda amaçlarına kavuşabilecekleri söylenebilir.

"Lâ ilâhe illallah- Allah'tan başka ilah yoktur" şeklinde özetlenen kelime-i tevhîd'de nefy ve isbât vardır. İsbât'tan önce nefy ilkesine göre öncelikle her türlü ilahın varlığını "lâ- yoktur" diyerek reddetmek, ardından gerçek ilah olarak yalnızca Allah'ın (cc) varlığına ve birliğine inanmak gerekir. Dolayısıyla Tevhîd eksenli bir teolojide Allah (cc) hakkında tüm olumsuz yakıştırmalara karşı "lâ" diyebilmek, tevhîd için vazgeçilmez bir şart olarak kabul görmüştür.

Şirk'in, günah'ın ve masivâ'nın terk edilmesinden sonra kalp, beden ve mal ile yapılan güzel ameller Allah'a (cc) ulaşmanın en büyük vesilesidir. Bu bağlamda şirk, kul ile Allah (cc) arasındaki bağı koparıırken iman o bağı güçlendirir ve kula yüce bir merteye kazandırır. Hakkıyla kılınan namaz insanı kötülüklerden alıkoyduğu gibi zekât insanın malını temizler. İslam'ın iki şartı olan namazın ve zekâtın, hem bir arınma vasıtası hem de fiili birer ibadet olduğu dikkate alındığında taḥliye ve taḥliye şeklinde onların çift kutuplu olduklarını göstermektedir. Bunların icra edilmesi durumunda hem farz olan yükümlülüğün yerine getirileceği hem de diğer günahların affına vesile olacakları söylenebilir.

Taḥliye'den önce taḥliye metodunun hem teorik hem pratik olmak üzere iki yönünün bulunduğu görülmektedir. Kur'ân ilimleri açısından genellikle teorik, tasavvuf cihetiyle de pratik tarafının ağır bastığı verilen örneklerden ve yapılan değerlendirmelerden anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da asla şek ve şüphe bulunmadığı belirtildikten sonra Kur'ân'ın müminler için bir hidayet kaynağı olduğunun belirtilmesi, söz konusu metodun Kur'ânî mesajın odak noktasını teşkil ettiğini ima etmektedir. Bu durum aynı zamanda Kur'ân'ın eşsizliğinin ve Allah'ın (cc) hak kelamı olduğunun bir göstergesidir.

⁹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbüri el-Vâhidî, *Tefsîrû'l-Besît*, thk. Muhammed b. Suûd (b.y.: 'İmâdetü'l-Bahsü'l-İlmi, 1430/2010), 17/495.

¹⁰⁰ Şa'râvî, *Tefsîru's- Şa'râvî*, 18/11083.

Kötülüğü def etmenin fayda sağlamaktan önce geldiğine dair ilke ile taḥliye'den önce taḥliye metodu neredeyse aynı amaca matuftur. Buna göre her iki ilkenin yerinde uygulanışının fert ve toplum hayatının düzene sokulmasına önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Bir kişiye aynı anda hem taş hem elma atıldığı düşünülduğünde öncelikle taşın savuşturulması akla, mantığa daha uygun olan bir tepkidir. Bu durum söz konusu ilkenin birçok alanda kullanılabileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla bu ilkenin yaygınlaştırılarak kullanımının, günlük hayatta karşılaşılan sıkıntıları minimize edeceği ya da tümünden gidereceği söylenebilir.

Günümüzün en büyük manevi hastalıklarının başında inançsızlık veya iman za'fiyeti gelmektedir. Bu dinsizlik cereyanına kapılmış kimseleri kurtarmanın en etkili yolu, öncelikle zihnini bulandıran ve kalbini zehirleyen zararlı düşüncelerden onları arındırmaktır. Kalp ve zihnin iman için elverişli bir konuma getirilişi, isbât'tan önce nefy, taḥliye'den önce taḥliye metodunu tatbik etmekle gerçekleşir. Bu vesileyle internet ve sosyal medya aracılığıyla zihni kirlenen ve kalbi kararan insanlar, kendini kötü düşüncelerden arındırmakla kalmamalı, fikri anlamda itikadını sarsan zararlı sosyal mecra kanallarından da uzak durmalıdır. Aksi takdirde imanını her an için kaybetmekle karşı karşıya olduğunu unutmamalıdır.

تخليّة (Tahliya) And تحليّة (Tahliya) in the Qur'an through a Methodological Approach

Citation: Bulut, Hasan. "تخليّة (Tahliya) And تحليّة (Tahliya) in the Qur'an through a Methodological Approach", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 432-451. <https://10.34247/artukluakademi.1519690>

Extended Abstract

The Qur'an is an eloquent book that addresses all humanity. It is not possible for it to use expressions and methods that the human mind cannot comprehend in proving any claim. A person who meditates on its verses will see that the Qur'an approaches its addressees through various methods. In this context, the Qur'an; Sometimes it frightens its interlocutors, sometimes it silences the obstinate deniers with sound answers, and sometimes it leaves them helpless with its words of reproach. Even though it is sometimes soft, sometimes harsh, and sometimes threatening, the Qur'an aims to guide people and tries to persuade its addressees by activating their rationality. While the Quran uses the methods it deems necessary, it does not lead people to despair by making its rules difficult, nor does it abandon them by promising them hope. In this respect, the Qur'an follows a path between fear and hope. First of all, it warns and scares them against wrong attitudes and behaviors, helps them to make the right decisions by making them think rationally, and then gives good news to those who do good deeds with good rewards. Thus, the Qur'an always tries to keep believers in moderation and balance. The Qur'an not only saves the afterlife of its addressees, but also makes their world prosperous. For this reason, pious believers who obey Allah's orders and prohibitions have experienced the happiness of being happy and contented. Each branch of science has its own specific topics, together with some frequently used research methods. It is very difficult to reach the truth without using these methods. In addition to the methods used by other branches of science, the Qur'an also uses some dialectical methods, which are forms of reasoning. In this context, the Qur'an - in order to ensure a correct understanding- one of the methods he frequently uses, in addition to some methods such as tabshir and inzar, targeeb and tarheeb, taltif' and ta'zib, tahfif and tashdeed, is the method of tahliya and tahliya. However, unlike other methods, in this method, first the purification and then the evacuation process is included. In a broad sense, the method of purification before evacuation means clearing any being from all kinds of defects and then equipping it with good virtues; In a narrower context, it is based on the principle of purifying the servant from all kinds of polytheism and sins in terms of belief, practice and morality, and then adorning him with faith and good deeds. This principle is to confess with the tongue and confirm with the heart the word "la ilaha illa allah", which is the essence and highest level of faith in the unseen, and not to accept any deity other than Allah as lord. The most obvious example of the use of the tahliya method before tahliya is this kalima-i tawhid, which is summarized as "la ilaha illa allah- There is no god but Allah". Here, the expression "la ilaha" is nafy; The word "illa allah" is proof. The reason why the sentence "nafy" came before proof is because it is a more effective method in establishing the idea of tawheed firmly in hearts and minds. Considering that the common cause of all prophets is to spread the word of tawheed, it will be better understood how important the use of this method is and how effective it is when the results are examined. In this study, tahliya means any act of abandonment by avoiding prohibitions; tahliya will be discussed as good deeds realized by doing the commanded actions, and its role in understanding the message of the Qur'an will be evaluated in the light of verses and hadiths. For this purpose, tahliya means abandoning polytheism, ma'asi (sins) and masivaullah (other than Allah). Sample verses will be given showing that tahliya is a good deed done with the heart, body and property. However, due to the abundance of examples on the subject, only the verses in which the tahliye method is used before tahliye will be focused on. In addition, tahliya and tahliya will be analysed by presenting some sections from the life stories of many prophets including Abraham, which is one of the most effective methods frequently used in the process of invitation to the religion.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fu'ad. *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhsin Bidarfur. Kum: Matbaatü'l-Emir, 3. Basım, 1412.
- Akbaş, Ahmet. *Kur'an'da İnsanın Mutluluğu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Alûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-maânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve seb'u'l-mesânî*. thk. Alî Abdalbârî Atiyye. Cilt 16. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Asîmîn, Muhammed b. Sâlih. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Sûretü Gâfir)*. Demmâm: y.y., 1437/2015.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *İ'câzü'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1414/1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Câmi'u li şu'âbi'l-iman*. Cilt 14. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 3. Basım, 2011.
- Birmâvî, Ebû Abdullah Muhammed Şemseddîn. *el-Lâm'i'is-sabîh bi şerhi'l-câmi'is-sahîh*. thk. Nureddîn Talib. Dimeşk: Dâru'n-Nevadir, 1433/2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dayb el-Beğâ. Cilt 7. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Cessâs, Ahmed b. Alî Ebûbekr er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. Cilt 3. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga*, thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr. Cilt 6. Beyrut: Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahmân. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Delâilü'l-İ'câz*. thk. Muhammed Abduh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Müsnedü'd-Dârimî (Sünenü'd-Dârimî)*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğni, 1420/2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*. thk. Yâsir Hasen vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed Avd Mura'ab. Cilt 8. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1421/2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî vd. Cilt 8. b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ' ulûmu'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma' rife, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Mişkâtü'l-envâr*. Kahire: y.y., 1384/1964.
- Hemzânî, Şîrûye b. Şehrdâr b. Şîrûye Ebû Şucâ' ed-Deylemi. *el-Firdevs bime'sûri'l-hitâb*. thk. Saîd b. Besyûnî Zaglûl. Cilt 5. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Hindî, Alâeddîn Alî b. Hüsâmeddîn Müttakî. *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-ekoâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekr Hayânî - Safvet el-Sekâ. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Cilt 15. Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1414/1993.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğîb. *el-Müfredât fi garîbu'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Saîd Şemsuddîn. *el-Kevoâkibu'd-dürârî fi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. Cilt 25. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1356/1937.

- Koca, Ferhat. "Mefsedet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/356-358. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Komisyon (el-Ezher İslam Araştırmaları Akademisi'nin Gözetiminde Bir Grup Bilim Adamı). *et-Tefsîrû'l-vasîât li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Cilt 10. Kahire: el-Hey'etü'l-Amme li Şüûni'l-Matabi'l-Emriyye, 1393/1973.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Mesud Efendi. *Mir'ât-ı Mecelle*. İstanbul: y.y., 1302/1881.
- Mevsilî, Ebû Ya'la Ahmed b. Alî b. Müsenna et-Temîmî. *Müsned-i Ebî Ya'la*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Cilt 13. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984.
- Mustafa, İbrahim. *el-Mu'cemü'l-vasîât*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri. *el-Câmiü's-sahîh (Sahîh-i Müslim)*. thk. Ahmed b. Rif'at vd. Cilt 8. İstanbul: Dâru't-Tabâati'l-Âmira, 1334/1913.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl)*. thk. Yûsuf Alî Bedyûvî. Cilt 3. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nisâbüri, Nizâmeddîn el Hasen b. Muhammed. *Gârâibü'l-Kur'ân ve rağâibu'l-furkân*. thk. Zekeriyâ Amîrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Nursi, Said. *İşârâtu'l-İ'câz*. İstanbul: Envar Neşriyat, 10. Basım, 2017.
- Özyürek, Tezcan Türben. *Beyhakî'nin Şu'âbi'l-İman Adlı Eserindeki Hadisler Çerçevesinde İmanın Yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- ⁴⁵⁰Râfiî, Mustafa Sâdık. *İ'câzü'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1381/1961.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Amr. *Mefâtihu'l-gâyb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Rummânî, Ebu'l-Hasan. *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1388/1968.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Kehlânî. *et-Tenvîr şerhü'l-câmi'us-sagîr*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. Cilt 11. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1432/2011.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn. *el-Fethu'l-kebîr fi dammi'z-ziyâde ile'l-câmi'is-sagîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. Cilt 3. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru'ş-Şa'râvî*. Cilt 20. b.y.: Matabi' Ahbâri'l-Yevm, 1418/1997.
- Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî/ Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cilt 26. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Kitâbu keşşâfi istilahati'l-fünûn*. İstanbul: y.y., 1405/1984.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu me'âni'l-âşâr*. nşr. M. Zührî en-Neccâr. Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Tayyibî, Şerefeddîn Hüseyin b. Abdullah. *Fütûhu'l-gâyb fi'l-keşf 'an kana'ir-rayb*. thk. İyâd Muhammed el-Gâvc. Cilt 17. b.y.: Caizetu Debî ed-Duveliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1434/2013.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Cilt 5. Kahire: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halabî, 2. Basım, 1395/1975.
- Tunç, Cihat. "Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 29-35.
- Tuvacrî, Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh. *Mevsû'atu fikhü'l-kulûb*. Cilt 4. b.y.: Beytu'l-Efkâri'd-Düveliyye, ts.
- Uludağ, Süleyman. "Mâsivâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/76. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nîsâbûrî. *Tefsîrû'l-Besît*. thk. Muhammed b. Suûd. Cilt 25. b.y.: 'Îmâdetü'l-Bahsü'l-İlmî, 1430/2010.
- Yıldırım, Selahattin. *Hadislerde İstiâze*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2023.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki gavâmizi't- tenzîl*. Cilt 25. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407/1986.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-'irfân fî ulumi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1362/1943.